

NİSÂ SÜRESİ 29. ÂYETTE GEÇEN “TİCÂRET” KELİMESİNİN FARKLI OKUNUŞLARI VE HUKÛKÎ YANSIMALARI

Abdulmecit OKCU (*)

Öz

Nisâ 29. âyet, insanlık tarihi kadar eski olan alış-veriş olayına yani ticâret hayatına yeni bir düzenleme getirmiş, daha önce var olan haksız mülk edinme sebeplerini ortadan kaldırmıştır. Aldatma, gasb, kumar gibi kazanma yollarının batıl olduğunu, bunun yerine meşru ticâretin ikame edilmesi gerektiğini tembih ederek ticâreti teşvik etmiştir. Ticârette özellikle karşılıklı rızanın şart olması gerektiğini vurgulayarak bir tarafın diğer tarafı aldatmasını önlemiştir. Ayrıca belli süreler içerisinde muhayyerlik (alış-verişten dönme) olayına işaret ederek, alış-verişin oldu-bittiye getirilmemesi gereken ciddi bir olay olduğunu vurgulamıştır.

Anahtar Kelimeler: Alış-Veriş, Ticâret, Mal, Batıl, Haram, Muhayyerlik. Rıza.

Different Pronunciation and Legal Repercussions of Word of “Commerce” Within the Surah al-Nisâ 29th Verse

Abstract

The 29th Verse of the Surah Al-Nisâ has brought a new order to the buying and selling concept, in other words, to the commercial life, whose history dates as back as the history of the mankind; and has eliminated the causes and effects of unrighteous acquisition of property, which existed before. It has admonished to the humanity that, deception, unauthorized assumption of the property, gambling and other similar ways of acquisition property were null and void; and instead, legitimate commerce had to be substituted, and encouraged commercial activity. It emphasized especially that mutual consent must be sought in commerce, and prevented one party deceiving the other party. It also pointed to the incident of consignment (to cancel a buying and selling activity) within certain time limits, implying that buying and selling should not be made a fait accompli, and should be taken seriously.

Keywords: *Buying and Selling, Commerce, Property, Religiously Illicit (Haram), Consent, Consignment.*

*) Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı,
(e-posta: amecit@atauni.edu.tr)

Giriş

Ticâret, kazanç elde etmek için yapılan mal ve ürün alım satımı, alış veriş anlamına geldiği gibi bu alış verişten elde edilen kâr anlamına da gelebilir (Kurtubî, 1423/2003, V,151). İslâmî anlamda alış-veriş değeri olan bir malı yine değeri olan başka bir mal veya para karşılığında değiştirmek demektir. Alış-veriş tarafların karşılıklı onayı ile yani icap ve kabul ile gerçekleşir. İki taraftan biri malı, diğeri karşılığı olan para veya kıymet taşıyan başka bir malı ele geçirmeleri neticesinde satış gerçekleşir. İcap ve kabul, sözle yazı ile ve işaretle olabilir. İcap ve kabulde kullanılan ifadelerin kesinlik taşıması yani mazi/geçmiş zaman kipinin kullanılması gerekir. Satıcının bu malı sana sattım, verdim. Alıcının da aldım, kabul ettim demesi gerekir. Satıcının sözlerine icap, alıcının sözüne de kabul denir (Bilmen, 1970, VI,14,15).

Ticâret kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de sekiz âyette geçmektedir. Bu sekiz âyetten yalnız beş tanesi bilinen dünya ticâretiyle ilgili olup diğerleri manevî ya da uhrevî kazançla ilgilidir (Bakara, 2,282; Nisâ, 3,29; Tevbe, 9,24; Nûr, 24,37; Cuma, 62,11). Biz bunlardan dünya ticâretiyle ilgili Nisâ 29. âyetini incelemeye çalışacağız. Âyet kırâat, nahiv ve fikhî ihtilaflar açısından ele alınacaktır. Ancak Fıkıh'ın en derin konularından biri olan alış-veriş (Büy'ü, Şirâ), muhayerrlik ve ticâret, konusuna detaylıca girmeyeceğiz. Konuyu daha çok müfessirlerin bakışı açısından ele alacağız. Onların yorumlarına ve değerlendirmelerine yer vereceğiz. Kısaca tefsir bağlamında incelemeye çalışacağız.

Konumuzla alakalı olan âyetin metni ve meâlî şöyledir: “ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا / Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin. Ancak karşılıklı rıza ile yapılan ticâretle olursa başka. Kendinizi helâk etmeyin. Şüphesiz Allah, size karşı çok merhametlidir.” (Nisâ, 4,29) Âyette hibe, vasiyet, sadaka, miras yoluyla ele geçen malların değil de, özellikle ticâretin zikredilmesi, insanlar arasındaki tasarrufun çok büyük bir kısmının ticâret yoluyla olmasından dolayıdır. Rızıkların büyük bir kısmı da yine ticârete bağlıdır (Süleymanü'l-Cemel, 1303, I,394). Bunun için Hz. Peygamber, “Rızkın onda dokuzu ticârettendir;” diye buyurmuştur (Süyûtî, 1410/1990, I,198; Münâvî, 1356, III,244).

Merhum Hamdi Yazır (ö. 1942) ise, âyete şu şekilde bir anlam vermiştir: “Ey iman edenler! Kendiliğinizden rızalaşarak yaptığımız bir ticâret olması istisnâ, mallarınızı aranızda batıl bahanelerle yemeyin. Kendilerinizi öldürmeyin de, Allah size karşı çok merhametlidir.” (Elmalılı, tsz., II,1339-1340).

Âyetin içerdiği konuları üç ana başlıkta ele alacağız. I-Kırâat ve Nahiv İhtilafları. II-Kırâat Farklılığının Fikhî Ahkâma Yansıtılması. III-Âyetin Ortaya Koyduğu Genel Fikhî İhtilaflar ve Ahkâm.

I. KIRÂAT VE NAHİV İHTİLAFLARI

Âyette geçen ve ihtilaf konusu olan “تِجَارَةً” kelimesi iki şekilde okunmaktadır:

1-Ekseri Hicâz ve Basralı kurrâ "*ticâratün*" şeklinde zamme ile okumaktadırlar.

2-Kûfeliler, yani Asım Hamza, Kisâî, Halef, A'meş ve Hasan el-Basrî ise, kelimeyi "*ticâraten*" şeklinde fetha ile okumaktadırlar (Taberî, 1992, IV/34; İbn Mücahid, 1400, 231; ed-Dânî, 1930, s., 95; İbn Baziş, 1403, II,629; İbn Cezerî, Beyrut, tsz. II,249; es-Safakusî, 1304, s., 78; Palûvî, tsz., s., 47).

1- Ref'Ötre Okuyuş: Kelimeyi "*ticâratün*" şeklinde zamme ile okuyanlar, (*kâne/تَكُونُ*) fiilini (وَقَعَ ve حَدَثَ) filleri gibi tam fiil olarak alırlar. Dolayısıyla tam fiiller habere ihtiyaç duymadığından yalnız faili ile yetinirler. Bu okuyuşa göre cümlenin takdiri (الآن تقع تجارة) veya (الآن تقع تجارة) şeklinde olur (Mekkî, 1407/1987, I,386). Yani (أن تكون تجارة) cümlesi (أن تقع تجارة) demektir. Nitekim Sibeveyh, (ö. 180/796) bir beytinde; (فدى لبني ذهل بن شيبان ناقتي ... إذا كان يوم ذو كواكب أشهب), (Sibeveyh, 1316, I,21). "Yıldızları çok parlak bir gün geldiğinde - Zühel b. Şeybanoğullarına feda olsun bu devem;" derken burada (*kâne*) fiilini tam fiil olarak kullanmıştır (Kurtubî, 1423/2003, V,151; Taberî, 1992, IV,34; Sibeveyh, 1316, I,21; Ahfeş, 1985, I,441; en-Nehhas, 1409/1988, I,449; Ebû Ali 1984, III/152; Vahidî, 1993, s. 125,126; Cessâs, 1993, II,249; Zemahşeri, 1415/1995, I,522; Râzî, tsz., X,70).

Bu okuyuş şeklinde istisnâ munkatıdır. Çünkü "*ticâret*" kelimesinin kendisinden istisnâ edilen "*batıl yollar* (ile mal yeme)" arasında aynı cinsten olma gibi bir ilişki bulunmamaktadır (ed-Dervişi, 1420/1999, II,13). Buna göre anlam ise: "*Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin. Ancak aranızda karşılıklı rızadan meydana gelen bir ticâretin bulunması başka, bundan ve bunu yemekten nehyedilmiş değilsiniz...*" şeklinde olur. Bu okuyuş şekli anlam bakımından problemsizdir. Çünkü belirtildiği üzere istisnâ munkatı olarak alınmış ve yukarıdaki cümle ile alakası kesilmiştir. Yani âyetteki istisnâ '*lâkin*' anlamındadır. Dolayısıyla buradan "karşılıklı rızaya dayanan ticâretten başka yaptığınız yemekler, alış verişler batıldır" anlamı çıkarılamaz. Öyleyse anlam şöyle olmalıdır. "*Malları aranızda hırsızlık, faiz, kumar gasp gibi batıl yollarla yemeyin, ancak ticâret ayırdır. Onu batıla benzetmeyin. Karşılıklı rıza ile yapılan ticâretten elde edebileceğiniz mallar, kazançlar helaldir.*"

2- Nasb Okuyuş: Nasb Okuyuşta nahiv âlimleri istisnânın hangi cinsten olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir. Büyük çoğunluk munkatı olduğunu söylerken, kimileri muttasıl olduğunu öne sürmüşlerdir. Bilindiği üzere munkatı istisnâda müstesna, müstesnâ minh'in cinsinden değildir. Muttasıl istisnâda ise müstesna müstesna minh'in cinsindedir. Mesela, "سقيت الأ شجار إلا شجرة/ Bir ağaç dışında ağaçları suladım", "فحص الطبيب الجسم كله إلا اليد/ Doktor elden başka bütün vücudu muayene etti;" cümlelerinde istisnâ muttasıldır. Çünkü müstesna ile müstesna minh aynı cinstendir (Abbâs Huseyin, 1973, II,318; Uralgiray, 1406/1986, II,676,677).. Ancak "حضر الضيوف إلا سيا راتهم/ Otomobilleri müstesna misafirler geldiler;" cümlesin-

de ise müstesna münkatıdır. Çünkü Müstesna müstesna minh'in cinsinden değildir. İnsan ayrı otomobil ayrı cinslerdir. Meryem sûresinde (لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لُعْوًا إِلَّا سَلَامًا) / *Orada boş söz işitmezler yalnızca* (meleklerin) *selâm* (deyişini) *işitirler;*” (Meryem,19,62) şeklinde geçen ifade de istisnâ münkatıdır. Yani meleklerin selâmı boş söz cinsinden değildir. Şimdi istisnânın önce münkatı sonra muttasıl olma durumlarına ayrı ayrı bakalım:

a-İstisnânın Munkatı Hali: Âlimlerin çoğunluğuna göre buradaki istisnâ münkatıdır (Ahfeş, 1985, I,199; Zemahşerî, 1415/1995, I,492; İbn Atıyye, 1428/2007, II,41; Beydâvî, 1388/1968, I,215; Hâzin, 1328, I,340; Kurtubî, 1423/2003, V,151; Ebû Hayyân, 1428/2007, III,241; Ebu's-Suud, tsz., II,170; Süleymanu'l-Cemel, tsz, I,384; Seyyid Kutub, 1316, II,639). Çünkü müstesna ile müstesna minh aynı cinsten değildir.

Buna göre takdir (إِلَّا أَنْ تَكُونَ الْأَمْوَالُ تِجَارَةً) şeklinde. Taberî (ö. 310/922), takdirin (إِلَّا أَنْ تَكُونَ الْأَمْوَالُ الَّتِي تَأْكُلُونَهَا بَيْنَكُمْ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ. (تَكُونَ الْأَمْوَالُ الَّتِي تَأْكُلُونَهَا بَيْنَكُمْ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ) şeklinde olduğunu belirtir (Taberî, IV,34). Bazıları ise takdirin (إِلَّا أَنْ تَكُونَ الْأَمْوَالُ أَمْوَالِ تِجَارَةٍ) şeklinde olduğunu düşünmüşlerdir (Kurtubî, V,151). Bu takdirlerde “*kâne*” yani (أَنْ تَكُونَ) nakıs fiil, (تِجَارَةً) kelimesi haberi, yukarıda geçen (بِالْبَاطِلِ) kelimesi ise, (onun yerini tutan gizli bir zamirle) ismi olmaktadır (Taberî, 1992, I,34; Mekkî, tsz, I,188; Kurtubî, 1423/2003, V,151; Ukberî, 1418/1997, I,272). Görüldüğü üzere âyette müstesna durumundaki (تِجَارَةً) kelimesinin müstesna minh durumundaki (بِالْبَاطِلِ) kelimesiyle anlam ve lafız açısından alakası yoktur (Ukberî, 1418/1997, I,272). Başka bir deyişle (إِلَّا) dan sonra gelen cümlemin hükmü ayrı, önceki cümlemin hükmü ayrıdır. Bundan dolayı istisnânın, sınırlama manâsına gelmediği yani sadece anlamında sınırlama ifade etmediği ve şu ticâretten başka, bağış, sadaka, temlik (birine mülk kazandırma), mübah kılma ve miras gibi diğer meşru yolların varlığına engel olmayacağı anlaşılmaktadır (Râzî, tsz. X,70; Ebû Hayyân, 1428/2007, III,241; Elmalılı, tsz, II,1342).

Beydâvî (ö. 685/1286)'ye şerh yazan Şeyhzâde (ö. 950/1543), şöyle demektedir: “Ticâret kelimesi ister ref' ile ister nasb ile okunsun istisnâ münkatıdır. Çünkü yukarıda zikri geçen batıl yolla mal yeme ile, karşılıklı rıza ile meydana gelen ticâret birbirleriyle alakalı değildir. Öyleyse buradaki istisnâ münkatıdır ve lakin anlamındadır. Lakin anlamındaki istisnânın mab'adindeki/sonrasındaki cümlemin hükmü ile makablindeki/öncesindeki cümlemin hükmü olumlu veya olumsuz anlamda birbirinin zıddı olması gerekir.” (Şeyhzâde, tsz., II,28). Yani biri olumlu ise diğeri olumsuz olur. Buna göre anlam: “*Batıl yollarla, batıl şekilde mal almak, yemek haramdır. Ancak karşılıklı rızaya dayanan ticâretle alınan ve yenilen mal helaldir.*” Yukarıda verilen anlamda buna uygun düşmektedir.

Ebû Hayyân (745/1344)'da iki sebepten dolayı istisnânın münkatı olduğunu beyan ederek şöyle demiştir: “Buradaki istisnâ iki cihetten dolayı münkatıdır:

Birincisi, zikredilen ticâret bir defa batıl yollar (ile yenilen mal)ı kapsamaz, ticâret ayrıdır. Batıl yol (ile yenilen mal) ayrıdır. İkisi arasında bir ilgi mevcut değildir.

İkincisi, *illa* istisnâ edatı (تَكْوَنَ) üzerine dâhil olmuştur. "تَكْوَنَ" kelimesinin kendine özgü anlamı vardır. Herhangi mal, mülkle ilgili bir anlamı yoktur. Dolayısıyla istisnâ muttasıldır diyenlerin görüşü doğru değildir. İstisna hasır ifade etmeyen munkatıdır. İstisnadan "ticâret dışında yediğiniz mallar batıldır" şeklinde bir anlam çıkarmak caiz değildir (Ebû Hayyân, 1428/2007, III,241). Ticâretten elde edilen mallar nasıl helâl ise, hibe, vasiyyet, veraset, sadaka, mehir ve cinayetlerin 'erş'leri (uzuvların diyeti)ni almak gibi yollarla elde edilen mallar da helâl olur. Zira ticâretin dışında, mülk edinmenin pek çok sebebi vardır (Bkz., tsz, Râzî, X,70).

İbn Atıyye (ö. 546/1151)'de, "*Ticâret*" kelimesinin merfu veya mensub okunuş ve cihleri sağlamdır, diyor. Ona göre kelime ister merfu ister mensub okunsun her durumda istisnâ munkatıdır. Yani "*Ticâret*" kelimesinin merfu veya mensub okunması istisnânın cinsini değiştirmez. Merfu okunması durumunda zaten "*kâne*" tam fiil olarak alınmakta ve yukarı ile ilgisi kalmamaktadır. Dolayısıyla bu okuyuşta istisnâ zaten munkatı durumdadır. Mensub okunması halinde ise âlimlerin çoğunluğuna göre İstisna yine munkatıdır (İbn Atıyye, 1428/2007, II,41).

b- İstisnânın Muttasıl Olma Durumu: Azınlık durumunda bulunan bazı kimseler ise buradaki istisnânın muttasıl olduğunu söylemektedirler. Ancak bu görüş zayıf bulunmuş ve eleştirilere maruz kalmıştır (Râzî, tsz, X,70; Ukberî, 1418/1997, I,272). İstisnânın muttasıl olma durumuna göre anlam: "*Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin sadece o malları aranızdaki karşılıklı rızadan meydana gelen bir ticâretle yiyebilirsiniz...*" şeklinde olur. Bu anlama göre karşılıklı rıza ile ticârete dayanan malların dışında kalanlar istisnâ edilmiş, alınması ve yenilmesi haram hale gelmiştir.

Bu sebeple muttasıl istisnânın problemlili olduğu ortaya çıkmış ve kimi âlimler tarafından eleştirilmiştir. Mesela Razî, (ö. 606/1209) istisnâyı munkatı olarak almakta herhangi bir problemin olmadığını ancak muttasıl olarak almakta bir takım problemlerin ortaya çıkacağını vurgulayarak şunları söylemektedir: "Buradaki İstisna munkatıdır. Çünkü "*karşılıklı rıza ile yapılan ticâret*" ifadesinin "*malı batıl yolla yeme*" ifadesiyle hiç bir alakası yoktur. Buradaki (لَا) edatı ise fakat anlamındadır. Buna göre anlam "*Lâkin o malı, karşılıklı bir rızadan doğan ticâret ile yemek helâldir;*" şeklindedir (Râzî, tsz, X,70; Hâzin,1328, I,341). Demek ki istisnâyı bu şekilde munkatı olarak aldığımızda ortada herhangi bir problem kalmaz. Çünkü Yüce Allah bu âyette mülk edinme sebeplerinden yalnız birini zikretmiş diğer sebepler hakkında ne olumlu ne olumsuz bir şey zikretmemiştir." (Râzî, tsz, X,70).

Yukarıda anlatıldığı üzere nasb okuyuşta istisnâyı muttasıl kabul etme durumu (az da olsa) söz konusudur. Bu sebeple Ebû Cafer en-Nehhâs (ö. 388/998), ve Razî nasb okuyuşu eleştirmişler ve ref' okuyuşun daha uygun olduğunu söylemişlerdir. En-Nehhâs, bu okuyuşun irap ve mana cihetinden uzak olduğunu söylemiştir. Ona göre (لَا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً) cümlesi, kendinden önceki cümleden istisnâ değildir, onunla alakası yoktur. Dolayısıyla buradaki (kâne) Arap dilinde (وقع) anlamındadır. Cümlemin an-

lamı aynen (جاءني القوم إلا أن يكون زيد) takdirindedir (Râzî, tsz, X,70; en-Nehhâs, 1429/2008, s., 242). Razî ise, nasb okuyuşta (kâne) nin isminin gizli tutulduğunu, bunun ise izmar-ı kable'z-zikr gerektirdiğini belirtmiştir. İzmar-ı kable'z-zikr ise caiz olmakla birlikte ona göre kuvvetli değildir (Râzî, tsz, X,70). Mekkî de, Eğer Haremeyn imamları ref' okumasalardı, kelâmın sonunun öncesiyle uyumu için nasb okuyuş tercih edilirdi; demiştir (Mekkî, 1407/1987, I,380).

Taberî (ö. 310/922), ref' veya nasb şeklinde her iki okuyuşun sahih olduğunu söylemekle beraber, nasb okuyuşun daha çok hoşuna gittiğini belirtir ve şöyle der: “Ancak nasb okuyuş ref' okuyuştan daha çok hoşuma gitmektedir.” Çünkü nasb okuyuş iki yönden daha kuvvetli gözükmektedir. Birincisi, daha önce geçen “emvâl” kelimesi (تَكُونُ) fiilinde zamir kılınarak ona isim yapılması Arap dilinde daha fasihtir. İkincisi (بِحَارَةٍ) kelimesinin müfred ve nekre olarak gelmesi onun haber oluşunu desteklemektedir. Zaten fasih lügatte aslanan kâne fiilinin tam olarak değil nakıs fiil olarak algılanması, dolayısıyla isim haber almasıdır (Taberî, 1992, IV,34). Taberînin anlatımından da istisnânın munkatı olduğu anlaşılmaktadır.

II. KIRÂAT FARKLİLİĞİNİN FIKHÎ AHKÂMA YANSITILMASI

Yukarıda da belirtildiği üzere âyetteki kırâat farkı sadece ticâret kelimesinin “*ticâra-tiin*” şeklinde ref' veya “*ticâraten*” şeklinde nasb okunmasıyla ortaya çıkmaktaydı. Eğer her iki okuyuşta da istisnâ munkatı olarak alınırsa, âyette kırâat farklılıklarından doğan anlam ve ahkâma yansıyan önemli bir fark bulunmaz. Çünkü bu okuyuşlarda istisnâ edatı olan (لا) ‘*fakat*’ veya ‘*lakin*’ anlamına gelir.

Buna göre Elmalılı da, istisnânın, ister ref' ister nasb okuyuşta munkatı olduğunu düşünerek şu anlamı vermektedir: “*Mallarınızı kendi aranızda -yani ister genel olarak ve isterse eşler ve akraba arasında- batıl yani haksız, dinen meşru olmayan bir yolla boşu boşuna yemeyiniz. Ayrıca birbirinizin malını haklı ve meşru bir sebep olmaksızın almayınız. Hem de o malları boş yere harcamayınız. Ancak o malların aranızdaki karşılıklı rızadan elde edilen bir ticâret olması müstesnadır.*” (Elmalılı, II,1342).

Eğer müstesna muttasıl olarak alınırsa durum değişmektedir:

Başta Fahreddîn Râzî (ö. 606/1209) olmak üzere birçok müfessire göre buradaki istisnânın muttasıl olduğunu iddia etmek, ticâretin dışında kalan kazanç yollarının helâllik ifade etmeyeceği hususunda bir hüküm koymak demektir. Böyle olması halinde de mutlaka ya nesh, ya da tahsis bulunması gerekir (Râzî, tsz, X,70). Başka bir deyişle *illa*'yı muttasıl kabul ederek *emval*'den istisnâ yaparsak ticâret dışında alınan ya da yenilen malların tümünün batıl olduğu anlaşılır. Nitekim Taberî (ö. 310/923), İkrime ve Hasan Basrî'nin âyeti bu şekilde anladıklarını naklederek şunları söylemektedir: İkrime ve Hasan Basrî, âyetin bu bölümünün, insanların misafir olma ve ikrâm edilme yoluyla da birbirlerinin mallarını yemelerini yasakladığını, ancak alış veriş yaparak birbirlerinin mallarını yiyebileceklerini beyan ettiğini ifade ederler (Taberî, IV,33,34). Bununla

birlikte yine İkrime ve Hasan Basrî’den rivâyet edilen bir haberde bu âyetin daha sonra “لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرْجٌ وَلَا عَلَى أَنْفُسِكُمْ أَنْ تَأْكُلُوا... مِنْ بِيُوتِكُمْ أَوْ مِنْ بِيُوتِ آبَائِكُمْ أَوْ مِنْ بِيُوتِ أُمَّهَاتِكُمْ أَوْ مِنْ بِيُوتِ إِخْوَانِكُمْ...” *Köre güçlük yoktur, topala güçlük yoktur, hastaya da güçlük yoktur. Kendi evlerinizde veya babalarınızın evlerinde veya annelerinizin evlerinde veya erkek kardeşlerinizin evlerinde veya kız kardeşlerinizin evlerinde... yemenizde de bir sakınca yoktur...*”¹ şeklinde inen âyetle nesh edildiğini, dolayısıyla misafirlikte ve ikram edilirken yiyip içmenin artık mübah olduğunu söylemişlerdir (Taberî, IV,33; Sehâvî, 1408/1987, s., 282). Bu anlayışa göre istisnâ muttasıldır. Yani karşılıklı rızaya dayanan ticâretin dışındaki alış-verişler batıldır.

Taberî, bu görüşlerinden dolayı İkrime ve Hasan Basrî’ye eleştirerek şöyle demiştir: “Bu görüşlerden tercihe şayan olanı Süddî’den “*Ey iman edenler mallarınızı aranızda faiz, kumar, gasp ve zulüm gibi Allah’ın haram kıldığı yollarla yemeyin. Ancak razı olacağınız bir ticâret yoluyla kazanacağınız malları yeyin;*” (Taberî, 1992, IV,33) şeklinde rivâyet edilen görüştür. Yüce Allah, bu âyetle müminlere haram kıldığı yollarla birbirlerinin mallarını yemeyi yasaklamıştır. Zira haksız yere mal yemenin anlamı budur. Âyetin anlamı bu olduğuna göre bunun aksini iddia ederek onun anlamının kişinin mümin kardeşi tarafından ikram edilen yemeği yasaklamak olduğunu ve daha sonra da neshedildiğini söyleyenlerin görüşünün bir anlamı yoktur. Zira yemek yedirmek, misafirlere ikramda bulunmak, müşrikların bile övülen amellerindendir. İslâm gelince de bu tür amellerin yapılmasını teşvik etti. Hiçbir zaman bunları yasaklamadı. Öyleyse âyetin anlamının bu gibi ikram ve ihsanlarda bulunmayı yasaklamak olduğunu söylemek yersizdir (Taberî, 1992, IV,33,34). İbn Kesir, Abdullah (İbn Mesud)’ın bu âyet muhkemdir ve kıyamete kadar da neshedilmez; dediğini aktarmaktadır (İbn Kesîr, tsz, I,479).

Taberî’nin de işaret ettiği gibi âyet ticâretle ilgili batıl yolları, batıl alış-verişleri yasaklamaktadır. İkrâm, hediye hibe gibi mallarla alakalı değildir, bunlar zaten helaldir. Âyette geçen “*batıl yollar*” deyiimi veya batıl ticâret, hırsızlık, hainlik, gasp, kumar, faiz, sefihlik, israf, aldatma, hile, korkutma, geçersiz/haksız değiştirmeler ve bütün meşru olmayan sebepler ve maksatların hepsini, yani hem kazanma sebebini ve hem harcama şeklini kısaca dinin mübah olarak görmediği bütün yolları kapsar (Zemahşerî, 1415/1995, 1,492.; Elmalılı, tsz, II,1341).

Aldatmada bir tarafın diğer tarafa galebesi söz konusudur. Karşılıklı rıza da ise aldatma yok eşitlik ve rıza vardır. Rıza ile yapılan alış-verişlerde mutluluk, sevinç, psikolojik tatmin, vicdan rahatlığı gibi güzel haller söz konusudur. Aldatmalarda ise her iki tarafta

1) Nur-61, Ayetinin tam meali şöyledir: “*Köre güçlük yoktur, topala güçlük yoktur, hastaya da güçlük yoktur. Kendi evlerinizde veya babalarınızın evlerinde veya annelerinizin evlerinde veya erkek kardeşlerinizin evlerinde veya kız kardeşlerinizin evlerinde veya amcalarınızın evlerinde veya halalarınızın evlerinde veya dayılarınızın evlerinde veya teyzelerinizin evlerinde veya anahtarlarına sahip olduğunuz evlerde ya da dostlarınızın evlerinde yemek yemenizde de bir sakınca yoktur. Bir arada veya ayrı ayrı olarak yemek yemenizde de bir sakınca yoktur...*” (Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur’ân-ı Kerîm Meâlî).

rahatsızlık, mutsuzluk, tatminsizlik vardır. Aldananda çöküntü, üzüntü vs. meydana geldiği gibi aldatanda da zamanla vicdan azabı görülebilir.

III. ÂYETİN ORTAYA KOYDUĞU GENEL FIKHÎ İHTİLAFLAR VE AHKÂM

Kur'ân âyetleri genel hüküm ifade eder. Muhkem âyetlerin birçoğu dahi hüküm ifade ederken tafsilata girmez. Tafsilat ya Hz. Peygamber'in hadislerinde ya da müctehid imamların açıklamalarında ortaya çıkar. Âyet veya hadis, usûl ortaya koyar. Müctehid imamlar o usulden ferî hükümleri bulup ortaya çıkarırlar. Mezkûr Nisâ 29. âyeti de ticâretle ilgili genel hükümler ortaya koymaktadır. Bunlar, ticâretin teşvik edilmesi, alış-ve-rişte karşılıklı rıza şartı ve muhayyerlik, batıl ticâret/alış-verişi, insan öldürme ve intiharın haram kılması, gibi durumlardır. Şimdi bunları kısaca izah etmeye çalışalım.

1-Ticâretin Teşvik Edilmesi

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Alım-satım (bey' şirâ) işlerinin ya da ticâret muamelesinin, kitap, sünnet, icma-ı ümmet ile sabit olduğu kesin bir durumdur. Bakara sûresindeki "...*Oysa Allah alış-verişi helâl faizi haram kılmıştır...*" (Bakara, 2,275) âyeti de bunu açıkça ortaya koymaktadır. Hz. Peygamber de: "İnsan elinin emeğinden daha hayırlı bir lokma yememiştir;" (Buhârî, Büyü,15) buyurarak alış-verişin yani ticâretin ve sanatın meşruiyetini ve övünür meslekler olduğunu belirtmiştir.

Nisâ sûresi Medenî'dir. O dönemde Medine'de ticari hayat Mekke'deki kadar gelişmemiştir. Medine halkı daha çok bir tarımla özellikle hurma tarımıyla uğraşmaktadır. Dolayısıyla bu âyet, hem Medineliler'e hem de Medine'ye muhacir olarak gelenlere yol gösterici olmuş onları ticârete sevk etmiştir. Muhacirden birçoğu burada ticârete sıfırdan başlayarak zengin olmuşlardır. Abdurrahman İbn Avf (ra.) bunlardan biridir. O Medine'ye hicret ettiğinde hiçbir şeyi yoktu. Hz. Peygamber Ensar-muhacir kardeşliği çerçevesinde onunla Sa'd bin Rebi' (ra.)'i kardeş ilan etmişti. Zengin olan Sa'd bütün varlığını onunla paylaşmak istedi. Fakat Abdurrahman (ra.) bunu asla kabul etmedi. Sa'd'a, "Allah aileni de, malını da sana bağışlasın; sen bana çarşını yolunu göster yeter," dedi. Böylece Abdurrahman (ra.) ticârete başlayarak tez zamanda öylesine zengin oldu ki, bir defada 700 deveyi yükleriyle birlikte Allah yolunda bağışlayacak dereceye geldi (Ahmed, *Müsned*, I,91).

Âyette ticâretin özellikle zikredilmesinden, ticâretin sosyal hatta mülkiyet sebepleri içinde en önemli ve en fazla vuku bulan bir esas ve şeref sahipleri için en uygun bir kazanç yolu olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca âyetin önceki bağlamı evlilik ve aile giderleri için biriktirmeye de alakalı olması hasebiyle daha fazla ekonomik ve iktisadi yönü de vardır. Yani mal kazanımı meşru yollar ile olsa bile, tüketiminde iktisatlı davranılması ve hazır mal yeme sevdasında bulunulmayıp eldeki sermayenin artmasına ve zorunlu bir neden olmadıkça sermayeye dokunulmayıp gelirinden ve kârından yenilmesi, bu esnada özellikle ticârette titiz davranılması, karşılıklı rıza ilkesinin gözetilmesi ve şu halde diğerlerinin malları şöyle dursun, kendi mallarının bile boş yere yenip yedirilmemesi gereği hatırlatılmıştır (Elmalılı, tsz, II,1342).

Elmalılı (ö.1942), âyetin ticâretle olan ilişkisini şu açıklama ile ortaya koymaktadır. Zorunlu bazı ihtiyaçlardan dolayı Yüce Allah'ın Bakara sûresindeki "... وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ..." / *Allah alışverişi helal kıldı;*" (Bakara, 2,275) âyetiyle karşılıklı mal değişimi esasına müsadde buyurulmuş ise de, bunun zarureten ileri gelen bir müsadde olmasından dolayı, buna ticâret kasdı eklendiği takdirde bu ticâretin bir çeşit haksızlığı kapsamış olması ve bundan dolayı takva duygusu ile hareket edecek olanların bunda bir haram şüphesi kuruntusuna düşebilmelerinin ihtimali gerçekten vardır. Yalnız ihtimalle kalmaz aksine bir gerçektir. İşte bu kuruntuyu ortadan kaldırmak için kıyasa aykırı görünen ticâretin, "*Allah sizden (yükümlülükleri) hafifletmek istiyor. Çünkü insan, zayıf ve güçsüz yaratılmıştır;*" (Nisâ, 4,28) âyetinin mânâsı gereğince insanların ihtiyaçlarından dolayı meşru kılınmış olduğu ve aslında karşılıklı mal değişimi mahiyetindeki adalet ve eşitlik konusunda alış-veriş akdini yapan iki tarafın karşılıklı olana ihtiyaçlarına ve onu değerlendirecek olan hoşnutluklarına göre düşünmenin lazım geldiği ve karşılıklı rıza olmayınca yalnız ticâretin değil, genel olarak mal değişimlerinden ve muamelelerinden hiçbirinin yapılamayacağını ve bu durumda karşılıklı rızayı bozan ticâretlerin de meşru olmayacağını anlatmak için buyurulmuş ve bu şekilde takva sahiplerinin ticâretten kaçınmaları şöyle dursun, aksine boşu boşuna mal yememek için ticâret ile meşgul olmalarının, en uygun bir iktisat yolu olduğu anlatılmıştır (Elmalı tsz, II,1342,1343).

Taberî de âyetin ticâretle alakasına değinerek şunları söylemektedir: "Bu ayet, ticâret ve sanat yoluyla rızık talep etmeye karşı çıkan bazı cahil mutasavvıfları tekzip etmektedir. Ayet, rıza ile kazanılan ticâret malının helâl olduğunu beyan etmektedir. Bu hususta, Katade şöyle demiştir. Ticâret, onu doğrulukla ve takva ile yapanlar için Allah'ın rızıklarından bir rızık ve helâl kıldığı şeylerden bir şeydir. Bize bildirildiğine göre; güvenilen ve dürüst bir tüccar kıyamet gününde arşın gölgesinde bulunacak olan yedi sınıftandır." (Taberî, 1992, IV,34; İbn Mâce, tsz., Ticâret, I, 2139, Tirmizî, 1987, Büyü, 4).

2-Ticârette Rıza Şartı ve Muhayyerlik

Âlimler, akdedilen ticâretin geçerli olabilmesi için karşılıklı rızanın şart olduğunu söylemişlerdir. İki taraftan birinin razı olmaması veya taraflardan birinin diğerini razı olması için tehdit etmesi gibi durumlar söz konusu olduğunda ticâret akdi zaten geçerli olmaz. Bunların dışında taraflarda temyiz vasfının bulunması ve icap ile kabulün birbirine uygun olması gerekir. İkincisi ehliyet ve kusursuzluk şartlarının bulunması gerekir (Karaman, 1991, II,252). Bir başka şart da icap ve kabulün mazi (geçmiş zaman) kipiyle (sigasıyla) söylenmesidir (Mollâ Husrev, 1300, II,177).

Muhayyerlik konusunda da iki temel görüş ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi İmam Şafî (ö. 204/820), Ahmed b. Hanbel (241/855) ve Taberî (ö. 310/922)'nin görüşleri, ikincisi ise İmâm Mâlik (179/795) ve Ebû Hanife (150/767)'nin görüşleridir (Mollâ Husrev, 1300, II,188 ve d.).

1-Kadı Şüreyh (ö. 79/698), İbn Sirîn (ö. 110/729), Şa'bî (ö. 104/723), Hz. Ali (ö. 40/661), Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687)'tan nakledilen bir görüşe göre ayette zikredilen

“rıza ile yapılan ticâret”ten maksat, alış veriş yapan taraflardan her birinin alış veriş akdini yaptıktan sonra, o muameleyi yaptıkları yerden ayrılincaya kadar birbirlerini, alış verişi bozup bozmamakta serbest bırakmalarındır. Şafî ve arkadaşlarının görüşü bu yöndedir. Bunlara göre taraflar, bir mecliste sözlü alış verişi bitirdikten sonra tekrar onu bozabilme hakkına sahiptirler (Taberî, 1992, IV,36; Cessas, 1993, II,249; Kurtubî,1423/2003, V,153; Hâzîn, 1328, I,347). Bu hususta, Muhammed İbn Sîrîn, Kadı Şüreyh’ten şunu rivayet etmiştir. “Biri diğerine bir bornoz satan iki kişi, anlaşmazlığı düştüler. Biri, “ben bu adama bir bornoz sattım. Beni razı etmesini istedim, fakat o beni razı etmedi,” dedi. Kadı Şüreyh dedi ki. “O seni razı ettiği gibi sen de onu razı et.” Satın alan adam dedi ki: “ben ona dirhemlerini verdim fakat o razı olmadı.” Şüreyh, dedi ki: “O, seni razı ettiği gibi sende onu razı et.” Adam yine dedi ki: “Ben onu razı ettim, fakat o, razı olmadı.” Bunun üzerine Şüreyh, dedi ki: “Alış veriş yapan iki taraf, akit yaptıkları yerden ayrılmadıkça onu bozup bozmamakta serbesttirler.” (Taberî, 1992, IV,35). Bunlar görüşlerine delil olarak Hz. Peygamber’in şu hadisini zikrederler. Abdullah b. Ömer diyor ki: Rasûlullah (sav.) şöyle buyurdu: “Her alış veriş yapan iki taraf, buldukları yerden ayrılmadıkça, aralarında satış diye bir şey yoktur. Ancak birbirlerini muhayyer kılmaları müstesnadır (Taberî, 1992, IV,36; Tirmizî, Büyü, 26). Ebû Hureyre de Hz Peygamber’in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: “Alış veriş yapan iki kimse, ancak birbirlerinden razı olarak ayrılırlar (Taberî, 1992, IV,36; Ebu Davut, Büyü, 51; Kâsânî, 1982, V,134; Dâmat, 1301, II,6,7).

Süfyan b. Dînâr’dan rivâyet edildiğine göre kendisi şöyle demiştir: “Ben çarşıdaydım, Ali de oradaydı. Bir kız çocuğu geldi ve bir dirheme meyve satın almak istedi. Ben de dirhemi alıp meyveyi ona verdim. Sonra Kızcağız ‘bu meyveyi istemiyorum dirhemimi bana geri ver dedi.’ Ben vermek istemedim. O sırada Ali geldi ve dirhemi alarak kıza geri verdi.”

Abdullah b. Abbâs diyor ki, Hz. Peygamber bir adama bir şey sattı. Sonra ona dedi ki: “Alış verişi bozup bozmamayı tercih et.” Adam da, “geçerli olduğunu tercih ettim;” dedi. Bunun üzerine Hz Peygamber, “işte alış veriş böyle olur;” dedi (Taberî, 1992, IV,36; Buharî, Büyü, 43).

2- İmam Malik, Ebu Hanife, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed’e göre ise, bu ayette zikredilen “rıza ile yapılan ticâret”ten maksat, tarafların alış veriş akdini yapmadan önce, rızalarıyla akdi bitirmeleridir. Bunların, alış veriş yaptıkları meclisten ayrılmadan önce, bu rızalarının bozulup bozulmaması veya birbirlerini akdi bozup bozmamakta serbest bırakmaları rızanın ortadan kalkmasını gerektirmez. Bunlara göre, taraflar, rızalarıyla alış veriş akdini yaptıktan sonra, akdi yaptıkları mecliste, taraflardan birinin akitten caydığını söyleyerek onu bozması caiz değildir (Taberî, 1992, IV,37; Cessas, 1993, II,245; Karaman, 1991, II,87). Bunlar görüşlerine delil olarak şunu zikrederler: “Alış veriş de nikâh akdi gibi sözle yapılan akitlerdendir. Taraflar, akdin yapıldığı meclisten ayrılmamış olsalar dahi, akit iki tarafı da bağlayıcıdır. Alış verişin hükmü de böyledir;” demişlerdir. Oysa Cessâs (ö. 370/980), şöyle diyor: “Örftede ve adette, nikâh akdi, hiçbir şekilde ticâret olarak adlandırılmaz. Çünkü verilen mehrin karşılığı mal cinsinden değildir. Mihre karşılık is-

tenen; akıl, din, şeref, doğruluk ve mevkidir. Bu da, ticâret diye adlandırılmaz. Hatta Ebu Hanife ve Muhammed şöyle demişlerdir: "Kendisini ticâret konusunda vekâlet verilen kimse, müvekkili adına onun kölesini ve cariyesini evlendiremez. Onlarla evlenemez. Mal karşılığında azat da edemez. Çünkü o, sadece ticâret konusunda kendisine müsaade edilendir. Bu hususlar da, ticârete girmez (Cessas, 1993, II,246).

Hız. Peygamber'in "alış veriş yapan iki taraf, ayrılmadıkça, akdi bozup bozmamakta serbesttir." Sözünden maksat ise, "akit hakkında konuşulan sözlerden ayrılmadıkça," demektir. "Akdin yapıldığı meclisten ayrılmadıkça" demek değildir (İbn Rüşd; 1395/1975, II/141; Kurtubî, 1423/2003, V,100-102; Dâmat, 1301, II,6,7; Karaman, 1991, II,87).

Yukarıda zikredilen birinci görüş İmam Şafî (ö.204/820) ve Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)'in görüşleridir. İkinci görüş ise, İmam Malik (ö. 179/795) ve Ebu Hanife (ö. 150/767)'ye aittir. Taberî (ö. 310/792) bu görüşlerden Şafî ve Ahmed b. Hanbel'in görüşünü tercih etmiştir. Yani meclis dağılmayıp, devam ettikçe muhayyerlik vardır. Alış veriş meclisi dağılınca artık muhayyerlik hakkı yoktur (Taberî, 1992, IV,37; Zemahşerî, 1415/1995, I,492).

Şafî, Ahmed, Ebû İshak (es-Sebbî, ö. 127/744), Ebû Sevr (ö. 240/854), Dâvûd (ö. 270/883) ve daha birçok sahabe ve tabiûn müçtehidinin görüşlerine göre, akdi yapanlar; bedenleriyle birbirlerinden ayrılıp akit meclisini terk etmedikleri müddetçe akit bağlayıcı değildir. Rücu imkânları vardır. Bunların dayanağı, çeşitli şekillerde rivayet edilen ve yukarıda zikri geçen, "alış veriş yapanlar, birbirlerinden ayrılmadıkları müddetçe muhayyerdirler;" mealindeki hadistir. İmam Ebû Hanife ve İmam Mâlik'e göre, akit, (icap ve kabul ile) tamam olduktan sonra, akit yapanlar, bedenlen birbirlerinden ayrılmış olmasalar dahi, meclis sona ermiş sayılır ve akit bağlayıcı olur (İbn Rüşd, 1395/1975, II,141; Kâsânî, 1982, V,134; Karaman, 1991, II,87).

3-Batıl (Yollarla) Ticâret

Batıl sebeplerle veya batıl yollarla ticâret deyimi, hırsızlık, dolandırıcılık, rüşvetçilik, kaçakçılık, faizcilik, tefecilik, gasp, zimmet, kumar, ihtikâr, sefihlik, hainlik, israf, aldatma, hile, korkutma, geçersiz/haksız değiştirmeler ve bütün meşru olmayan sebepler ve maksatların hepsini, kapsamaktadır.

Kur'ân'da toplum zararına olan ve insanlık şerefiyle bağdaşmayan bu tür faaliyetlerden kazanç sağlamayı yasaklayan belki yüzlerce ayet vardır. Hız. Peygamber'in yüzlerce hadisi vardır. Âyet ve hadislerden bu tür kazanç yollarına tevessül etmenin, müslümanın temiz ve yüksek şahsiyeti ile bağdaşmadığı açıkça anlaşılmaktadır.

İnsanların bu sayılanların dışında, dinen meşru işlerde çalışarak aile efradının, çocuklarının, bakmakla yükümlü olduğu kimselerin rızıklarını temin etmesi farzdır. Şüphesiz helâl rızık temin yolları batıl yollardan çok daha fazladır. Yüce Allah'ın mübahlık sınırı haram sınırlarından çok daha çok daha geniştir. İnsana düşen bu mübah sınırlar içerisinde kazancını temin etkisidir.

Yüce Allah Mülk sûresinde “ هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ ذُلُولًا فَامشُوا فِي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهِ وَإِلَيْهِ النُّشُورُ / O Yeryüzünüzü sizin ayaklarınızın altına serendir. Haydi onun üzerinde yürüyün ve Allah'ın rızıkından yiyin. Dönüş ancak Onadır;” (Mülk,67,15) buyurmaktadır.

Müfessirler bu yürümenin rızık işi yani hayat mücadelesinde güzel işlerle, gayretlerle çalışıp kazanç sağlama konusuyla ilgili olduğunu ifade ederler (Taberî, 1992, XII,168,169; Beğavî, 1424/2004, IV,342; Hazîn, 1328, IV,291; Neseî, 1328, IV,291; Tabâtabâî, 1430, XIX,357). Bu nedenle, “yürüyün” şeklindeki emrin bir yükümlülükle ilgili olarak, rızık kazanma yollarından hepsini kapsamak üzere düşünülmesi gerekir. Şu hayda bu yürüme gerek cihad, gerek ticâret, gerek ziraat ve gerekse sanayi ve teknoloji ile ilgili olsun herhangi bir çalışıp çabalama gibi kazanç elde etme yol ve amaçlarını kapsar (Elmalılı, tsz, VII, 5230-5231). “Onun rızıkından yiyin” ifadesindeki rızıktan kasıt ise yalnız yiyeceğe ait olmayıp özelin zikredilip, genelin kastedilmesi türünden bir ifadedir. Dolayısıyla içme, giyme barınma gibi diğer alanları da kapsamaktadır (Elmalılı, tsz, VII, 5230-5231).

Yeryüzünde yürümek veya dolaşmaktan maksat insanlara faydalı olan nimetlerin ortaya çıkarılmasını sağlamak ve bunun için araştırma yapmaktır. “وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهِ / Onun rızıkından yiyiniz” ifadesine göre Yüce Allah yeryüzünü insanlar için rızık sağlama yeri kılmıştır. Abdullah b. Mesûd (ra.)’dan rivâyet edilen bir hadiste Hz. Peygamber (sav.) şöyle buyurmuşlardır: “Rızık sağlamak gayesiyle çalışmak her Müslüman üzerine farzdır.” Buna göre Müslümanlar helâl ve haramlara dikkat ederek kendilerinin ve aile fertlerinin rızıklarını sağlamak zorundadırlar.

Özellikle ticâretle uğraşan bir kimsenin, helal kazanç için İslâm'ın alışverişe dair koyduğu hükümleri yani haramları ve batıl alışveriş yollarını ana hatlarıyla bilmesi gerekir. Helâl kazanç için bir kere çalışma meşru olmalıdır. Yani yapılan iş faydalı meslek olmalıdır. İnsanlara maddi manevi kâr sağlamalıdır. İnsan sağlığını bozan, sosyal hayatı tehdit eden fuhuş ve fuhuşu çağrıştıran yollarla elde edilen kazanç meşru değildir.

Hz. Peygamber: “Doğru, emin olan tacir peygamberler, sıddıklar, şehitler ve salihlerle beraberdir;” (İbn Mâce, Ticâret, 2139,) buyurarak ticârette doğruluğun, güvenilirliğin önemini vurgulamak istemiştir. Ancak ticâretine hile karıştıran, malının satılması için yalan söyleyen, yalan yere yemin eden alınıp satılması caiz olup olmayan şeyleri bilmeyen bir tacir dinen sorumluluk altındadır. Bunun için Hz. Ömer: “Dini hükümleri bilen, alınıp satılmalarının dinen caiz olup olmadığına vakıf bulunan kimselerden başkası bizim çarşı pazarımızda satıcılık yapmasın.” Demek ki satıcıların bu konuda gerekli dini bilgilere sahip olmaları elzemdir. (Bilmen, 1970, VI,18).

Alış-veriş muamelelerinde satıcının müsamaha göstermesi, nezaketli davranması da ayrı bir meziyettir. Nitekim bir âyet-i kerimede, “Aranızda fazl ve keremi unutmayınız;” (Bakara 2,237) diye buyurulmuştur. Yani faziletli ve cömert olmayı unutmayınız. Buna göre hem alıcının hem satıcının bu müsamahayı göstermeleri ve karşı tarafa gayet nazik davranmaları gerekir. Hatta Zahirîye fukahasına göre tâcirlerin yaptıkları alış-verişler esnasında fakirlere gönüllerinden koptuğu miktarda birer sadaka vermeleri farzdır. Bu

sadakalar alış-veriş esnasında bazı boş sözlerin, lüzumsuz lakırdıların affına sebep olabilir. Bütün bunlar İslâm toplumunda sadakatın, uhuvvetin ve mürüvvetin lüzumuna işaret eden güzelliklerdir (Bilmen, 1970, VI,18).

Bütün bu anlatılanlardan sonra şimdi somut olarak bazı batıl yolların bir kısmını burada sırasıyla izah etmeye çalışalım.

-İnsana zarar veren uyuşturucu, sarhoş edici maddelerin ekilip biçilmesi, imalatı, alınıp satılması batıl yoldur. Kazancı haramdır. Kur'ân'da sarhoşluk veren, bağımlılık meydana getiren, insanın şahsiyetini rencide eden, akli ruhî dengesinin bozan tüm katı ve sıvı maddeler haram kılınmıştır. Kaçak yollardan haşhaş, hint keneviri ve afyon gibi bitkileri ekmek bunları kaçak yollarla alıp-satmak batıldır, helâl değildir. Çünkü bunları tümü sarhoşluk veren uyuşturucu maddelerdir. Hz. Peygamber, "Her sarhoşluk veren şey haramdır;" buyurmuştur (Buhârî, vudu, 81; Eşribe, 4,10). Yine hadislerde çoğu sarhoşluk veren şeyin azının da haram olduğu, her sarhoşluk veren şeyin içki hükmünde olduğu belirtilmiştir (Müslim, 1995, Eşribe, 73,75; Ebû Dâvûd, 1970, Eşribe, 5). Şu halde haram hükmünün illeti olan sarhoşluk uyuşturma özelliği taşıyan maddeleri vücuda almak haram hükmünü taşır (*Diyanet İslâm İlmihali*, II,69).

-Gasb, bir insanın başkasının malına ve hakkına zorla el koymasıdır. Gaspcılık, kitap sünnete ve icmaya göre haramdır. Konu ile alakalı bir hadisinde Hz. Peygamber (sav). şöyle buyurmaktadır: "İnsanın malının hürmeti kanının hürmeti gibidir. Konu hakkında bazı hadisler ise şöyledir: "Hiç şüphesiz canlarınız, mallarınız ve ırzlarınız size haramdır." (Buhârî, İlim; İbn Hacer el-Heytemi, 1990, II,99). "Kişiye gönül hoşluğu olmadan kardeşinin bir değneğini bile alması helal olmaz.;" "Kim haksız olarak (başkasına ait) yerden bir karış alırsa Allah Teâla kıyamet günü yedi kat yerin dibine kadar onu halka olarak boynuna geçirir (Buhari, Bedu"1-Halk, 2; Müslim, Müsâkât, 30; Tirmizî, Bey'at, 21).

-Günümüzde kamu arazilerinin, özellikle ormanlık alanların, vakıf mallarının, sahipsiz ve güçsüz kimselerin arazilerinin Allah ve ahiret korkusu olmayan, kul hakkı telakki-si ve insanlardan utanma duygusu bulunmayan bazı kimselerce açıktan gasbedildiği ve bunlardan oldukça büyük menfaatler elde edildiği görülmektedir. Bu şekilde ele geçirilen mallar hiçbir zaman gasbedenin mülkiyetine geçmediği, daima mesuliyeti ve utancı mucip bir davranış olarak görüldüğü gibi, fakihler gasbedilen arazide kılınan namazın caiz olup olmadığını dahi tartışmışlardır (*Diyanet İlmihali*, II,192).

- Faiz, ödünç verilen para için alınan fazlalıktır. Ya da paranın kiralınması karşılığında hak edildiğine inanılarak alınan bedeldir. Faiz, İslâm dininde kitap sünnet ve icma ile kesin olarak yasaklanmıştır. Büyük günahlardandır. Faiz ile uğraşmak insanları ziraat, ticâret, sanat gibi meslek dallarıyla uğraşmaktan alıkoyar. Parası olanlar fakir fukaranın emeğini sömürerek geçinirler. Toplumda üretim olmaz; zenginler iyice zengin fakirler iyice fakirleşirler. Bu ve benzeri birçok sebepten dolayı faiz haram kılınmıştır (Taberî, 1992, IV,33; Zemahşeri, 1415/1995, I,492).

Dinimiz, bütün çeşitleriyle faizli ticâreti şiddetle yasaklar. Karşılıklı rıza faiz olayında geçerli değildir. Faiz mutlak surette haramdır. Kur'ân-ı Kerîm, faiz yemeyi Allah'a ve

Peygamber'e harp ilan edilmiş gibi ağır bir cürüm ilân eder ve bunu yapanların, kıyamet günü şeytan çarpmış gibi perişan bir halde kabirlerinden çıkıp ebedî ateşe gireceklerini belirtir (Bakara, 2,275-279). Kur'ân'ın bu şiddetli tavrına paralel olarak hadislerde de, faizden kaçınmanın gereği hususunda ciddî uyarılar gelmiştir: Faiz yiyene de yedirene de Allah lânet etsin (Müslim, Müsâkat, 25; Ebû Dâvûd, Büyû, 4; Tirmizî, Büyû, 2; İbn Mâce, Ticâret, 5,8).

- Kumar, maddî kazanç elde etmek umuduyla oynanan, genellikle şansa dayalı oyun. Birden fazla kişi arasında rekabete dayalı bir şekilde oynanabildiği gibi, bir kişi tarafından bir oyun makinasına karşı da oynanabilir. Bir oyunda şahsî maddî varlıklarını (genellikle para) risk etmeye kumar oynamak denir. Yazı-turadan spor müsabakalarına kadar, bilinen tüm oyun ve spor türleri ile kumar oynanabilir. Hatta İbn Ömer çocukların oynadığı ceviz oyununun bile kumar olduğunu söylemiştir (*Diyanet İlmihali*, 1999, II,121,122). Kumarcılar kâğıt oyunlarında olduğu gibi bizzat oyunun içinde yer alabilirler ya da bahis oyunlarında olduğu gibi faaliyetin içinde yer almadan sadece para yatırabilirler. Sık sık kumar oynayan ya da kumar bağımlılığı olan kişiye kumarbaz denir.

Kumarın her çeşidi, “*Ey iman edenler! (Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçın ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan, içki ve kumarla, ancak aranızda düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçiyor musunuz?*” âyetiyle yasaklanmıştır. Çünkü kumar bir şans oyunudur. Oysa Müslümanın kazancı şans ve tesadüfe bağlı olmayıp, çabasının ve alın terinin ürünü olmalıdır. Nitekim bir âyette, “*İnsan için ancak çalıştığı vardır.*” (Necm, 53,39) Kumar oynamak haram olduğu gibi, kumar aletlerinin imalatı alınıp satılmasından elde edilen paralar da helâl değildir (Taberî 1992, IV,33; İbn Kesîr, tsz, I,479; *Diyanet İlmihali*, II,121,122).

-Falcılık, büyüculük, cincilik gibi yollarla elde edilen mal ve paralar da batıldır. Âyet ve hadislerde gaybı bilme, insanın kaderini değiştirme ve geleceğini görme iddiası taşıyan, Allah'tan başka varlıklardan yardım alma gayesi güden, insanların sağlam bilgi kaynaklarına ve gerçek sebeplere başvurmaktan alıkoyan her türlü hurafe, batıl inanç ve uygulama yasaklanmıştır. Müslümanların, bir takım görünüm altında insanların gizemli merakını istismar ederek bundan çıkar sağlayan yaptıkları işe dinî bir görünüm ve mahiyet atfeden kimselere itibar etmemeleri gerekir (*Diyanet İlmihali*, II,149,154).

-Hırsızlık, hırsızlık başkasına ait bir mal ve eşyayı izinsiz olarak kullanma veya mülkiyete geçirme olayıdır. Hırsızlık onur kırıcı kötü davranışlardan biridir. Bu yüzden bütün dinler, birinin başkasına ait bir eşyayı gizlice kendi üzerine almasını büyük bir günah ve büyük bir suç saymıştır. Bu sebeple Yüce Allah, “*Hırsızlık eden erkek ve kadının yaptıklarına karşılık bir ceza ve ibret olmak üzere ellerini kesin. Allah izzet ve hikmet sahibidir. Kim (bu) haksız davranışından sonra tevbe eder ve durumunu düzeltirse şüphesiz Allah onun tevbesini kabul eder. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir;*” (Maide, 5,38; ayrıca bkz., Mümtehine, 60,12). şeklindeki fermanıyla hırsızlığı yasaklamıştır.

İslam hırsızlığın her çeşidini yasaklamıştır. Hatta dinimiz, çalınan bir mal ve eşyayı bilerek satın almayı da hoş görmemiştir. Hz. Peygamber bir hadisinde; “Kim bildiği hâlde hırsızlık eşyasını satın alırsa onun günahına ve bu işin kötülüğüne ortak olmuş olur;”

buyurmuştur. Hırsızlık yapmak aynı zamanda bir kul hakkı ihlalidir. Hırsızlık yapan kişi hem Allah'ın emrini çiğnemiş hem de kul hakkı yemiştir. Kul hakkı Allah'ın affetmediği davranışlardan birisidir. Çalınan malın küçük veya büyük olması da önemsizdir. Önemli olan o kötü olayın işlenmemesidir. Hz. Peygamber kendisine tabi olmaya gelen insanlardan hırsızlık yapma da dâhil olmak üzere birçok kötülükten uzak duracaklarına dair söz alırdı.

-Rüşvet, resmî işlerde kayırma karşılığında bir bedel alma ya da verme olayıdır. Bir suç oluşturan rüşvetin başlıca öğeleri ilgili kişinin görevini kötüye kullanması, yolsuzluk amacıyla hareket etmesi ve belirli bir çıkar sağlamasıdır. Rüşvet, haksız kazanç yollarından biridir. Bütün dinlerde günahdır. Devletlerin ceza kanunlarında, devlet idaresine karşı işlenen bir amme (kamu) suçu kabul edilmiştir.

Devlet memurlarının vazifelerini yaparken, vazife yaptığı kişilerden hediye almaları da doğru değildir. Hazret-i Ömer, devlet başkanı iken, hanımı ile bir köye gider. Köylü kadınlar hanımına çeşitli hediye verirler. Eve geldikleri zaman, Hazret-i Ömer, hanımına, (Bunları nereden aldın?) diye sorar. Hanımı da, (Köylü kadınlar hediye etti) der. Hazret-i Ömer, "Ben halife olmasaydım, sana bu hediyeler verilmezdi. Ben halife değilken sana niçin hediye vermiyorlardı" diyerek, verilen hediyeleri Beytü'l-mal'a verir.

Dinimiz, gasp edilmiş malı ve zulüm, hırsızlık ile alınan, rüşvet, faiz, kumar ücretleri ve diğer hıyanet yollarından biri ile ele geçen kazancın yenilmesini ve başkalarına yedirilmesini yasak etmiştir. Konu hakkında Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurulmaktadır: "*Aranızda birbirinizin mallarını, haksız yere yemeyin. İnsanların mallarından bir kısmını bile bile günaha girerek yemek için onları hâkimlere (rüşvet olarak) vermeyin.*" (Bakara, 2,188).

Haksızı haklı, yanlış doğru, kötüyü iyi, liyakatsizi liyakatli göstermek için bir kim-seden para, mal almak rüşvettir. Böyle gayrı meşru hareket için, para, mal verilmesine vasıta olunmamalıdır. Çünkü bir hadis-i şerifte: "Rüşvet alana, verene ve bunlar arasında rüşvete vasıta olana da Allah lanet etsin;" denilirken bir başka hadiste "Rüşvet alan da, veren de Cehennemdedir;" buyurulmaktadır.

4- İntiharın (İnsan Öldürmenin) Haram Kılmışı

Yukarıdan beri izahına çalıştığımız âyetin sonu şu şekilde bitmektedir:

“...وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا.../...Kendinizi öldürmeyiniz. Şüphesiz Allah, size karşı çok merhametlidir;” Bu ifadeden, insanların başkalarını veya kendi kendilerini öldürmelerinin kesin olarak yasaklandığı hükmü ortaya çıkmaktadır. Çünkü yaşama hakkı Yüce Allah tarafından insana bahşedilmiş en temel haktır. Dünyaya yaratanını tanıma ve O'nun gösterdiği çizgide hayatını sürdürme amacıyla gönderilen insanın, dünyaya gelmesi de dünyadan ayrılması da elinde ve yetkisinde olmayıp bu durum ilâhî iradenin ve düzenin bir parçasını teşkil eder.

Kur'ân'da bir kimseye hayat vermenin adeta bütün insanlara hayat verme gibi yüce bir davranış, bir cana kıymanın da adeta bütün insanları öldürme gibi ağır bir suç ve günah olduğu belirtilmektedir (Maide, 5,32). İntihar olayı da ne sebeple olursa olsun bu kapsam-

dadır. Hz. Peygamber de konuyla alakalı olarak uçurumdan atlayarak, zehir içerek veya öldürücü bir aletle kendini öldüren kimsenin cehenneme gireceğini ve sürekli olarak orada kalacağını buyurarak intiharın büyük günah olduğunu (Bkz, Buhârî, Tıp,56; Süleymanu'l-Cemel, tsz, I,384). ve acı sonuçlarının olduğuna dikkat çekmiştir (*Diyanet İlmihali*, II,182). Adam öldürmenin ve intiharın yedi büyük günahtan olduğunu Hz. Peygamber şu şekilde haber vermektedir: “Helâk edici yedi günahtan sakınınız, Ya Rasûlellah onlar nedir denildi. O da şöyle dedi: Allah’a şirk koşmak, Allah’ın haram ettiği canı haksız yere öldürmek, sihir yapmak, faiz yemek, yetim malı yemek, savaştan kaçmak, imanlı ve bir şeyden haberi olmayan namuslu kadınlara iftira atmak.” (İbn Kesîr, tsz, I,480).

Müfessir Neseî (710/1310) âyetin kapsamına giren ve hepsi de haram olan beş husustan söz etmektedir: Bunlardan birincisi, “Sizin gibi mümin olan bir kimseyi öldürmeyin çünkü bütün müminler bir tek nefis gibidirler.” Taberî de ticâret veya başka vesilelerle birbirinizi öldürmeyiniz şeklindeki bu görüşü benimsemiştir (Taberî, 1992, IV,38). İkincisi, “Sizden hiçbir kimse kendini öldürmesin yani intihar etmesin.” Üçüncüsü, “Mali konularda birbirinize zulmetmek suretiyle kendinizi öldürmeyiniz. Çünkü başkasına zulmeden kişi onu öldürmüş gibidir.” Dördüncüsü, “Hevâlarınızın peşine takılarak nefislerinizi öldürmek yoluna gitmeyiniz.” Beşincisi, “Öldürmeyi icap ettirecek her hangi bir suç işlemeyiniz.” (Neseî, 1328, I,341; Hâzin, 1328, I,341; Said Havvâ, 1989, III,103).

İbn Abbâs’tan rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: “Amr b. As, cünüp olduğu halde insanlara namaz kıldırdı. Rasûlullah (sav.) gelince bunu ona anlattılar. O da onu çağırıp “Ya Amr, sen cünüp olduğun halde namaz mı kıldırdın” diye sordu. Amr, “Ya Rasûlellah, çok şiddetli bir soğuk vardı. Abdest alırsam soğuktan öleceğimden korktum. Allah Teâlâ “*kendinizi öldürmeyiniz;*” buyuruyor. Ben de teyemmüm alarak namazı kıldırdım, dedi. Rasûlullah (sav.) bir şey demedi. Bazı rivâyetlerde bu kişinin Amr b. As değil Hz. Ömer olduğu zikredilmektedir (Âlûsî, 1420/1999, V,22).

Ebû Hureyre’den rivâyet edildiğine göre, Rasûlullah (sav.) şöyle buyurmuştur: “Kim kendini sivri bir demirle, öldürürse, demiri elinde olur. Kıyamet gününde cehennemde içinde sonsuza kadar demiri karnına batırır. Kimde kendini zehirle öldürürse, zehirini cehennemde sonsuza kadar yalar durur. Kimde kendini dağdan aşağı atar da kendini öldürürse, o da sonsuza kadar cehennemde uçurumdan yuvarlanır.” (Buhari, Tıp, 721; Müslim, İman, 47, Beğavî, 1424/2004, I,331; İbn Kesîr, tsz, I,480).

“*Nefsinizi öldürmeyiniz;*” ifadesinden kasıt hakikat olduğu gibi mecâz da olabilir. Buna göre anlam, “*Nefsinizi ölüm gibi tehlikelere atmayın*” demek olur. Çünkü bir başka âyet-i kerîmede Yüce Allah, “*Allah yolunda (Mallarınızı) harcaşın. Kendi kendinizi tehlikeye atmayın iyilik edin şüphesiz Allah iyilik edenleri sever;*” diye buyurmaktadır. Nefislerinizi ölüme sürükleyebilecek tehlikeli fiillere girişmeyin. Yahut şahsiyetinizi küçük düşürecek, tahkir ve terzil edecek mevkilerde bulunmayın. Şahsiyetinizi kirletecek, silik hale düşürecek yüz kıyartıcı fiillerde bulunmayın. Şüphesiz bunlar insanı manevî olarak öldürücü şeylerdir.

Konu ticâret olunca adam öldürmenin veya intihar etmenin ticâret vesilesiyle olacağı düşünülebilir. Dünyada birçok insan çeşitli nedenlerle ticârette iflas ettiğinden, aile

geçimsizliğinden, yaptığı hatalardan bunalıma düşüp kurtuluş çaresini intiharda ya da başkalarını sorumlu tutarak onları öldürmede bulur. Haksız ve batıl yöntemlerle bir diğerrinin malını yeme, ticârette meşruiyete razı olmayıp karaborsacılık yöntemine başvurma, faiz, kumar, gasb gibi yöntemler de öldürmelere ve canların yok olmasına sebep olabilir. Kısacası âyet bu bağlamda şunları söylemektedir: Mallarınızı aranızda haksız ve boş yere yemeyin. Karşılıklı rıza ile ticâret yapın. Böyle yapmazsanız helâk olur ve birbirinizi yok edersiniz. Öyleyse hiçbir şekilde öldürmelere ve canların yok olmasına sebep olmayın. "Allah sizin için gerçekten çok merhametlidir."

Bu âyetten hemen sonraki 30. âyette ise şöyle buyurulmaktadır: "*Kim haddi aşarak ve zulmederek bunu yaparsa, onu cehennem ateşine atacağız. Bu Allah'a pek kolaydır.*" Yani kim batıl yeme işini sürdürür, adam öldürme, intihar işine girerse ya da yukarıdan beri yasaklana gelen günahları haddi aşarak, zulmederek işlerse onu mutlaka cehennem sokarız (Elmalılı, tsz. II.1343,1344).

Şunu hemen ilave edelim ki, ne intihar ne de adam öldürme hiçbir şeye çare değildir. Eğer bu dünyadan sonra bir hayat olmasaydı belki bunlar çare olabilirdi. Ama maddi vücutların ortadan kalkması her şeyin bitmesi değildir. Ruh ölmez. Ruh, vücuttan ayrıldıktan sonra insanın dünyada yaptığı hareketlere uygun bir nevi yaşantı içine girer. Ölüm ruhun yeni bir hayata başlaması demektir. O hayat süreklidir. Adam öldüren ya da canına kıyan kimse yukarıdaki hadislerden de anlaşılacağı üzere ruhunu azaba atmış olur.

Sonuç

İnsanın yaşayabilmesi için yemeye, içmeye, giymeye, barınabileceği bir konuta, ihtiyacı giderebileceği belirli ev eşyalarına ihtiyacı vardır. Bunun için de meşru bir şekilde çalışıp kazanması gerekir. Meşru kazancın elbette birçok yolları vardır. Bu yollardan birisi de ticâret yani alış-veriştir. Alış-veriş, iki tarafın rızasıyla bir malı başka bir mal ile değiştirmektir. Ticâret, hayvancılık, tarım, bağcılık, imalat, mimari, sanat hatta nakliye gibi bütün iş kollarının temel dinamiğini oluşturur. Ticâret olmadan bu iş kollarının yaşaması, gelişmesi mümkün değildir. Toplumun geleneksel, medeni, kültürel, sanatsal eğitim ve dini değerlerinin lokomotifini oluşturan şehirler ticâret hayatıyla ayakta durur. Bilindiği üzere şehirlerin en mümeyyiz vasfı ticârettir. Ticâret şehirlerarasına, daha sonra bölgeler arasına ve nihayet devletlerarasına yayılır. Dolayısıyla ticâret, fertleri milletleri, devletleri birbirine bağlar. Bu şekilde toplum dinamizm kazanır. Kültür değişimleri meydana gelir. Medeniyet ve yükseliş tüm milletlere ve tüm dünyaya yansır.

İşte Yüce Allah, yukarıda geçen Nisâ 29. ve Bakara 275. âyetleriyle ticâreti helâl, faiz, kumar, hilekârlık, aldatma, hırsızlık gibi yollarla mal elde etmeyi haram kılmıştır. Çünkü bunlar toplumun yozlaşmasına, geri kalmasına hatta vahşileşmesine sebep olan şeylerdir. Meşru ticâretle bütün bu kötülükler önlenir, düşmanlık kapıları kapanır, toplumda dirlik ve düzen sağlanmış olur.

Hız, Peygamber, peygamberlikten önce ve sonra ticâretle uğraşmış, ailesinin ve çocuklarının rızkını bu yolla temin etmiştir. O, ticâret hayatıyla da bütün insanlara örnek olmuştur. Rızkın onda dokuzunun ticârette olduğunu söyleyerek, ticâretin toplumsal önemine ve şehir hayatına yaptığı katkıya vurgu yapmıştır.

Kısaca İslam dini, ticâret kurallarına uymak şartıyla, ticâreti helâl kılmış ve hatta teşvik etmiştir. Onu güzel bir çalışma saymıştır. Hz. Peygamber (sav.) peygamberliğinden önce ticâretle uğraştığı gibi, peygamberliği zamanında da ticâreti övmüştür. Gerçekte İslâm dini ticâreti ne derece övmüş ise, bu işi yaparken ahlaki olmayan, kanuna uymayan yollara saparak topluma zarar vermeyi de o ölçüde yasaklamıştır.

Hırsızlık, gasb, rüşvet, kumar, faiz, uyuşturucu ticâreti ve benzeri şeyler haram olduğu gibi, halkın muhtaç olduğu malı piyasaya sürmeyip, bir yerde hapsederek fiyatların yükselmesini beklemek ve ondan sonra satmak suretiyle, istifçilik ve karaborsacılık yapmak, dinimizde haram kılınmıştır.

Kaynakça

- Abbâs Huseyin, *en-Nahvu'l-Vâfi*, Dâru'l-Meârif, Mısır, 1973.
- Ahfeş, Ebu'l-Hasan Said b. mes'ade, *Ma'âni'l-Kur'ân*, (thk. Abdülemir Muhammed Emin), Alemü'l-Kütüb, Beyrut, 1985.
- Asım Efendi, *Kamus Tercümesi*, Bahriye Matbaası, İstanbul, 1305.
- Ateş Süleyman, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsîri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1997.
- Ayverdi İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul, 2008.
- Beğavî, Ebû Muhammed Hasan b. Mesûd el-Ferrâ el-Beğavî, *Me'âlimü't-Tenzîl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2004.
- Beydâvî, Nasıruddîn Ebu'l-Hayr Abdullah b. Ömer, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Mustafa el-Bâbi el-Halebi ve Ortakları, Mısır, 1388/1968.
- Bilmen Ömer Nasuhi, *Hukuki İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1970.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail, *Sahih-i Buhârî*, Matbaay-ı Âmire İstanbul, 1315.
- Cessâs Ebûbekir Ahmed b. er-Râzî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1993.
- Dâmat Abdurrahman Efendi (ö. 1078/1667), *Mecmeü'l-Enhur, fî Şerh-i Mülteka'l-Ebhur*, Matbaatu'l-Âmire, İstanbul, 1301.
- Meâli*, Tür Diyânet Vakfı Yayınları, Ankara, 2001.
- ed-Dânî, Ebû Amr Osman b. Said, *Kitâbü't-Teysir Fi'l-Kurâati's-Seb'*, (Neşr OttoPertz), İstanbul, 1930.
- Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce Fi'l-Kirâati's-Seb'*, (thk. Bedruddin Kahvecî, Beşir Coycâtî), Dâru'l-Me'mûn Li't-Türâs, Dimeşk, 1984.
- Ebu DâvûdSüleyman b. Eş'as es-Sicistânî, Sünenü Ebî Dâvûd, Hıms, Suriye, 1970.
- Ebû Hayyân, Muhammed b Yusuf el-Endulusî, *Bahru'l-Muhît*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1428/2007.
- Ebu's-Suud, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî, *İrşâdu Akli's-Selîm*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arâbî, Beyrut, tsz.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Matbaası, İstanbul, tsz.
- Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin, *Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'ân-ı Kerîm*

- Hâzin, Alâuddin Ali b. Muhammed b. İbrahim, *Lübâbu't-Te'vîl Fî Meâni't-Tenzîl*, Matbaatü'l-Amire, Mısır, h. 1328.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdulhak b. Ğalib, *el-Muharraru'l-Vecîz Fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, (thk. Abdusselâm Abdüşşâfi), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1428/2007.
- İbn Baziş, Ebû Cafer Ahmed b. Ahmed el-Ensârî, *Kitâbü'l-İkn'a Fi'l-Kirâati's-Seb'* (thk. Abdulmecit Kutaş), Matbaa-yı Rikâbî ve Nadr, Dimeşk, 1403.
- İbn Cezerî, Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed, *en-Neşr Fi'l-Kirâati'l-Aşr*, (thk. Ali Muhammed ed-Debb'a), Dâru'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, tsz.
- İbn Hacer el-Heytemi, *İslamda Helaler ve Haramlar*, (Tercüme Ahmet Serdaroğlu, Lütfi Şenkürk), Kayıhan Yayınları İstanbul 1990.
- İbn Kesîr, İmâdu'd-dîn Ebi'l-Fidâ İsmail, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Mısır, tsz.
- İbn Mâce, Hafız Ebî Abdillâh b. Yezîd, *Sünen-i İbn Mâce*, İsa el-Bâbî el-Halebî, Mısır, tsz.
- İbn Mücahid, *Kitâbü's-Seb'a*, (thk. Şevki Dayf), Dâru'l-Meârif, Kahire, 1400.
- İbn Rüşd el-Hafîd, Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, (ö. 595/1198), *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesîd*, Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlatları, Mısır, 1395/1975.
- İlmihal İslam ve Toplum*, (Diyanet İlmihali), Türk Diyanet Vakfı yayınları, İstanbul, 1999.
- Karaman Hayrettin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, Nesil Yayınları, İstanbul, 1991.
- Kâsânî, Alüddîn el-Kâsânî' (ö. h. 587/1191), *Bedâi'u's-Sanâi' Fî tertibi's-Şerâi'*, Dâru'l-Küttâbi'l-Arabî, Beyrut, 1982.
- Kurtubî (ö. 671/1273), Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebîbekr Şemsüddîn el-Kurtubî, *el-Câmiu Li Ahkâmi'l-Kur'ân*, (thk. Hişam Semîr el-Buhârî), Dâru Alemi'l-Kütüb Riyâd, 1423/2003, (Şâmile).
- Mehmet Vehbi, *Hulâsatü'l-Beyân Fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1967.
- Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *el-Keşf an Vücûhi'l-Kirâati's-Seb'*, (thk. Muhyiddîn Ramazan), Müesssetü'r-Risâle, Beyrut, 1407/1987.
- *Kitâbu İ'râbi Müşkili'l-Kur'ân*, (thk. Yasin Muhammed Sevvâsî), Şam, tsz.
- Mollâ Husrev, *Düreru'l-Hukkâm fî Şerh-i Ğuraru'l-Ahkâm*, Matbaatu'l-Âmire, İstanbul, (h. 1300).
- Muhyiddîn ed-Dervîşî, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut-Dimeşk, 1420/1999.
- Münâvî, Abdurraûf, *Feyzü'l-Kadîr Şerhu'l-Câmi'u's-Sağîr*, Mektebetü't-Ticâriye, Mısır, 1356.

- Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc, *Sahih-i Müslim*, (thk. Muhammed Fuad Abdulbâkî), Kahire, 1995.
- Nehhâs, Ebû Cafer Ahmed b. muhammd b. İsmail, *İ'râbu'l-Kur'an*, (thk. Züheyr Gâzî Zâhid), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1429/2008.
- Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, Matbaaatu'l-Âmiretu's-Şerefiye, Mısır, 1328.
- Palûvî Abdulfettah, *Zübdetü'l-İrfân*, Hilal Yayınları, İstanbul, tsz.
- Râzî Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Huseyin, *Mefetihu'l-Ğayb*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyye, Tahran, tsz.
- Said Havvâ, *el-Esâs Fi't-Tefsîr*, (Tercüme, Beşir Eryarsoy, Harun Ünal), Şamil Yayınevi, İstanbul, 1989.
- es-Safakusî, Ali Nûrî, *Ğaysu'n-Nef' Fi'l-Kirâati's-Seb'*, Matbaa-yı Osmaniye (İbn Kasih kenarında tıpkı basım), İstanbul, 1304.
- Sehâvî, Alemüddîn Ali b. Muhammed, *Cemâliü'l-Kurrâ ve Kemâlü'l-İkrâ*, (thk. Ali Huseyn el-Bevvâb), Mektebetü't-Türâs, Mekke, 1408/1987.
- Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, Dâru's-Şurûk, Kahire tsz, (Büyük Şâmile).
- Sibeveyh, Ebû Bişr Amr b. Osman, *Kitab*, Matbaa-yı Kübra, Bulak, Mısır, 1316.
- Süleymanu'l-Cemel, *el-Futuhâtu'l-İlâhiyye Bitevdîh-i Tefsîri'l-Celâleyn Li'd-Dekâiki'l-Hafîyye* (Tefsîru'l-Cemel), Matbaa-yı Âmire, İstanbul, tsz.
- Süyûtî, Celâluddîn Abdurrahmna b. Ebîbekr, *el-Câmi'u's-Sağîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut, 1410/1990.
- Şeyhzâde, Muhammed ibn Mustafa (ö. 950/1543), *Hâşiyetü Şeyhzâde Alâ Tefsîri'l-Kâzî Beydâvî*, Matbaa-yı Osmâniye, İstanbul, tsz.
- Tabâtâbâî, Allâme Muhammed Huseyn, *el-Mîzân Fî Tefsîri'l-Kir'an*, Müessesetü'n-Neşru'l-İslâmî, İran, 1430.
- Taberî, Muhammed İbn Cerîr, *Câmi'u'l-Beyân Fî Te'vîli'l-Kur'an*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. Es-Sevre, *Sünenü Tirmizî*, (thk. Ahmed Muhammed Şakir), Beyrut, 1987.
- Ukberî, Ebu'l-Bekâ Abdullah b. Hasan el-Ukberî, *et-Tibyân Fî İ'râbi'l-Kur'an*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1418/1997.
- Vahidî, İmam Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed, *Esbâbu'n-Nüzûl* (thrc. Mustafa Dîbu'l-Buga), Dâru İbn Kesîr Dimeşk, 1993.
- Yıldırım Zeki, *İlkiyâ el-Harrâsî'nin Ahkâmu'l-Kur'an Adlı Eserine Göre Kirâat Farklarının Hukûkî Âyetlerin Tefsînideki Rolü*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1990.
- Yusuf Uralgiray, *Arapça İlk Ve İleri Dilbilgisi*, Riyâd, 1406/1986.
- Zemahşeri Cârullah Mahmud b. Ömer *el-Keşşâ an Hakâiki't-Te'vîl ve Uyûni'l-Ekâvîli Fî Vücûhi't-Te'vîl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415/1995.